

**Sprawozdanie z konferencji naukowej
pt. *Losy Polaków na Wschodzie XIX–XXI w.*
*Spotkanie drugie: przesiedlenia, przemieszczenia,
przyjazdy, powroty i ucieczki,*
Łódź, 14–15 listopada 2019 roku**

Badania nad dziejami Europy Wschodniej w XX w., szczególnie zaś nad radzieckimi represjami wobec obywateli polskich po 17 września 1939 r., stanowią jedno z ważniejszych kierunków naukowych i dydaktycznych w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego (dalej: UŁ). W ciągu wielu lat w tej problematyce wyspecjalizowali się pracownicy Katedry Historii Europy Wschodniej UŁ (obecnie zatrudnieni w Katedrze Historii Polski i Świata po 1945 r. UŁ). Dzięki znacznym osiągnięciom naukowym na tym polu ośrodek łódzki znany jest nie tylko na arenie ogólnopolskiej. Nie dziwią zatem inicjowane i organizowane przez środowisko łódzkich historyków konferencje poświęcone dziejom Europy Wschodniej, Bałkanom czy właśnie przeżyciom Polaków w Rosji i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (dalej: ZSRR).

Zorganizowana w dniach 14–15 listopada 2019 r. konferencja pt. *Losy Polaków na Wschodzie XIX–XXI w.* była już drugim spotkaniem naukowym odbywającym się pod tym szyldem¹. Jego organizatorami były: Katedra Historii Polski i Świata po 1945 r. UŁ, Katedra Historii Polski XIX w. UŁ oraz powstałe w 2019 r. Archiwum Sybiraków UŁ. Hasłem przewodnim sesji były: „przesiedlenia, przemieszczenia, przyjazdy, powroty i ucieczki”. Taki wybór tematyki nie był przypadkowy – pretekstem do jej podjęcia była przypadająca w 2019 r. 75 rocznica powołania Państwowego Urzędu

¹ W. Marciniak, *Losy Polaków na Wschodzie w XIX–XXI wieku. Ogólnopolska Konferencja Naukowa w 150. rocznicę powstania nadbajkalskiego i 70. rocznicę repatriacji polskich zesłańców z głębi ZSRR. Łódź, 5–6 grudnia 2016 roku*, „Zesłaniec” 2017, nr 70, s. 89–91.

Repatriacyjnego, którego Zarząd Centralny został w 1945 r. ulokowany w Łodzi (przy ul. Piotrkowskiej 29). Organizatorzy uznali także, że problematyka migracji ludności polskiej na terenie Rosji i ZSRR, w szczególności migracji powrotnych, to wciąż niewyczerpany temat badawczy.

W konferencji wzięło udział 27 badaczy z 18 polskich ośrodków naukowo-badawczych oraz jednego zagranicznego. Należy podkreślić, że wszyscy referenci dotarli na sesję, której dwudniowy program został w pełni zrealizowany. Cieszy także to, że ośrodek łódzki jest coraz wyraźniej kojarzony z badaniami wschodnimi ukierunkowanymi na dzieje rodaków na Wschodzie.

Konferencję otworzyli prof. prof. Maciej Kokoszko – dziekan Wydziału Filozoficzno-Historycznego UŁ oraz Dariusz Jeziorny – dyrektor Instytutu Historii UŁ. Sesję plenarną rozpoczął zaś prof. dr hab. Albin Głowacki (UŁ), który obszernie omówił problematykę wysiedleń mieszkańców zachodnich obwodów Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 800-metrowej strefy przygranicznej wiosną 1940 r. Licznie zgromadzonych słuchaczy (w tym studentów Instytutu Historii UŁ) zapoznał m.in. z nieznanymi szerzej kategoriami przesiedlanych obywateli II Rzeczypospolitej (odsiedleńcy). Przybliżył przygotowania, przebieg i bilans akcji przymusowego przemieszczania Polaków ze strefy nadgranicznej do nowych miejsc zamieszkania (leżących już poza wytyczoną strefą nadgraniczną, a znajdujących się często w obrębie rodzinnej wsi odsiedlanych). Drugim mówcą był prof. dr hab. Jarosław Kita (UŁ), który swoim wystąpieniem przeniósł słuchaczy do czasów początków UŁ. Skupił się bowiem na pierwszych kadrach tej uczelni – uczonych, którzy znaleźli się w powojennej Łodzi jako przesiedleńcy ze Związku Radzieckiego. Z kolei dr Sylwia Szarejko (Muzeum Pamięci Sybiru) w barwnej opowieści zapoznała uczestników sesji z bogatymi zbiorami swojej placówki. Są to m.in. archiwalia i memorabilia – unikatowe świadectwa dziejów Polaków na Wschodzie. Wiele z nich to dary przekazane do Muzeum przez osoby prywatne i instytucje, przez szereg lat znajdujące się daleko od Polski – na obczyźnie. Powstanie Muzeum Pamięci Sybiru zachęciło byłych zesłańców i ich rodziny do przekazania tej placówce pamiątek po rodzinnej traumie.

Poobiednią sesję pierwszą rozpoczęła dr Karolina Kondracka (Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie) z wystąpieniem poświęconym polskim zesłańcom w dziewiętnastowiecznej Jakucji. Prelegentka przedstawiła obszerny portret zbiorowy

wygnańców: ich życiorysy, przyczyny zesłania, podróż na zsyłkę, a także działalność na miejscu – w tym naukową. Omówiła także losy swoich bohaterów po odbyciu przez nich kary zsyłki. Drugim mówcą w tej sekcji był dr Evgeny Semenov (Wschodnio-Syberyjski Państwowy Instytut Kultury w Ułan Ude). Wystąpienie poświęcił on polskim zesłańcom w Siwiakowo na Zabajkału w latach sześćdziesiątych XIX w. W mieszczącym się tam więzieniu przebywało wówczas około 600 Polaków – uczestników powstania styczniowego (wśród nich m.in. Benedykt Dybowski). Referent szeroko omówił warunki życia i pracy katorżników (przy wyrębie lasu oraz przy budowie tratw, barek i statków, którymi transportowano drewno po Amurze). Bardzo interesującą częścią jego referatu były kwestie życia towarzyskiego, kulturalnego, a nawet naukowego polskich zesłańców. Z kolei prof. dr hab. Sergiusz Leończyk (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, dalej: UPH) skupił się na początkach dobrowolnego osadnictwa polskich włościan na Syberii w latach 1885–1905. W wystąpieniu przybliżył problem, który nie wpisuje się w wizję dziewiętnastowiecznej martyrologii Polaków na Syberii. Okazuje się bowiem, że wiele rodzin chłopskich w wyjeździe na Syberię upatrywało szansy na posiadanie własnego kawałka ziemi uprawnej. Tymczasem władze carskie usiłowały zatrzymać ten ruch migracji, obawiając się, że z Polakami – dobrowolnymi osiedleńcami – do Rosji dotrą niepożądane idee. Drugą część konferencji zamknął referat mgra Pawła Kosieradzkiego (UPH). Scharakteryzował on sylwetkę Ludwika Niemojewskiego – zesłańca postyczniowego, który podczas przymusowego pobytu na Syberii badał życie i zwyczaje miejscowej ludności. Po powrocie do Polski w 1875 r. opublikował wiele tekstów poświęconych temu zagadnieniu, które do dziś wpisują się w kanon dziewiętnastowiecznych dokonań naukowych Polaków-zesłańców.

Kolejną sesję rozpoczęła dr Wiktoria Kudela-Świątek (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie) referatem poświęconym działalności pomocowej polskich ziemianek w Imperium Rosyjskim dla więźniów i zesłańców syberyjskich. Wykorzystując obszerne materiały, zebrane podczas kwerend na Ukrainie, Litwie i w Rosji, dokonała dokładnej i interesującej analizy działalności opiekuńczej ziemianek, skierowanej do polskich polistopadowych Sybiraków. W kręgu działalności ratowniczej znalazł się także referat dr Marty Milewskiej (Akademia Finansów i Biznesu Vistula, Filia w Puławach, dalej: AFiB Vistula, Filia w Puławach).

tusku). Prelegentka opowiedziała o fascynujących losach polskich lekarzy na Wschodzie w drugiej połowie XIX i na początku XX w. Nieśli oni bezinteresowną pomoc medyczną polskim zesłańcom, choć sami często tej pomocy potrzebowali. W problematykę dwudziestowieczną wprowadził uczestników konferencji prof. dr hab. Marek Białokur (Uniwersytet Opolski), który dokonał interesującej analizy twórczości literackiej Zofii Kossak-Szczuckiej, skupiając się przede wszystkim na obrazie polskich losów na Wołyniu w latach 1917–1919.

Trzecia sesja rozpoczęła się od referatu dr hab. Doroty Suli (Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy) o repatriacji ludności polskiej ze Wschodu w latach 1921–1924. Swoje wystąpienie prelegentka oparła na bardzo cennym materiale Komisji Mieszanej Polsko-Rosyjsko-Ukraińskiej do spraw Repatriacji. Z kolei dr hab. Jolanta Załączny (AFiB Vistula, Filia w Pułtusku; Muzeum Niepodległości w Warszawie) zapoznała słuchaczy (i widzów!) z nietypowym, ale bardzo cennym źródłem do wiedzy o życiu Polaków w radzieckim Kazachstanie. Są nim przechowywane w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie obrazy Feliksa Mostowicza. Ich autor niemal pół wieku przeżył na Wschodzie jako potomek zesłańców z Żytomierszczyzny – ofiar radzieckich deportacji Polaków z lat trzydziestych XX w. Podczas konferencji nie zabrakło wątków poświęconych duchowieństwu. Doktor Andrzej Kobus (Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Filia w Piotrkowie Trybunalskim) przedstawił związki między Polakami a Kościołem katolickim na Krymie w XIX i XX w., dr Marek Hałaburda (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) przybliżył zaś problem migracji katolickiego duchowieństwa diecezji pińskiej w okresie II Rzeczypospolitej.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się od referatu prof. dra hab. Roberta Kuśnierza (Akademia Pomorska w Słupsku) o wywózkach ludności polskiej w Związku Radzieckim w latach 1935–1936. Tę bardzo interesującą i ważną problematykę prelegent przybliżył na podstawie dokumentacji polskiej dyplomacji i wywiadu wojskowego. Natomiast wystąpienie prof. dra hab. Jacka Pietrzaka (UŁ) wprowadziło uczestników konferencji w tematykę drugiej wojny światowej. Wykorzystując bogatą bazę źródłową, referent skonfrontował mity powstałe wokół ewakuacji z ZSRR Armii Polskiej gen. Władysława Andersa z wynikającymi z owej dokumentacji faktami. Z kolei mgr Jan Burbo (UŁ) podjął się tematyki przesiedlenia ludności polskiej z Kresów Wschodnich II RP po zakończeniu dru-

giej wojny światowej. W jego wystąpieniu dominowały wątki autobiograficzne, referent pochodzi bowiem z rodziny przesiedleńców.

Piąta sesja konferencji kontynuowała wątki związane z powojennymi powrotami z ZSRR. Doktor Dariusz Węgrzyn (Instytut Pamięci Narodowej, Oddział w Katowicach) przedstawił problem repatriacji osób deportowanych przez Sowiećów z terenu Górnego Śląska. Prelegent przybliżył kwestię przynależności narodowościowej deportowanych/repatriowanych Górnoszlązaków. Wyjaśnił, że klasyfikacja narodowościowa tej ludności nie była i nie jest zadaniem prostym, a klasyczne podziały etniczne represjonowanych nie mają tutaj zastosowania. Kolejne dwa referaty pod względem tematycznym doskonale ze sobą współgrały. Magister Lilianna Świątek (Wydawnictwo UŁ, dalej: WUŁ) na podstawie bogatego materiału archiwalnego, pochodzącego z placówek poradzieckich, przedstawiła rolę Komitetu do spraw Dzieci Polskich w ZSRR w repatriacji wychowanków polskich domów dziecka w 1946 r. Natomiast mgr Magdalena Dzienis-Todorczuk (Instytut Pamięci Narodowej, Oddział w Białymstoku) przybliżyła historię Domu Rozdzielczego dla Dzieci z Repatriacji w Gostyninie. W placówce tej umieszczano przyjeżdżających z ZSRR wychowanków instytucji opiekuńczych. Prelegentka podzieliła się także interesującą historią poszukiwań oryginału księgi pamiątkowej Domu w Gostyninie.

Sesja szósta rozpoczęła się od referatu dra Wojciecha Marciniaka (UŁ) o funkcjonowaniu Zarządu Centralnego Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (dalej: ZC PUR) w Łodzi. Ta zarządcza i kierownicza struktura PUR funkcjonowała w tym mieście w latach 1945–1951 (do czasu likwidacji PUR). Prelegent skoncentrował się na kadrach, strukturze i bieżących zadaniach ZC PUR-u, a także na problemach natury organizacyjnej i politycznej, z jakimi przyszło mierzyć się kierownictwu i pracownikom tej instytucji. Działalność PUR-u w terenie przybliżył natomiast prof. dr hab. Witold Gieszczyński (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, dalej: UWM). W kręgu jego zainteresowań były punkty etapowe Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Warmii i Mazurach. Pierwsze z nich utworzono w lutym 1945 r. W okresie intensywnej akcji przesiedleńczej Polaków z obszarów włączonych po drugiej wojnie światowej do ZSRR udzielały przyjezdnym pomocy żywnościowej, medycznej oraz finansowej. Z kolei prof. dr hab. Radosław Gross (UWM) przybliżył problem osadnictwa wiejskiego przesiedleńców ze wschodnich obszarów II Rzeczypospolitej, którzy w latach 1945–

1948 odnajdywali na Warmii i Mazurach swoje nowe miejsce do życia. O tych Polakach, którzy po drugiej wojnie światowej z różnych powodów nie opuścili swoich ojcowizn na Kresach Wschodnich II RP, przypominała w swoim bardzo interesującym referacie dr Barbara Jundo-Kaliszewska (WUŁ). Skoncentrowała się ona na postaci urodzonego w Ejszyszkach na Wileńszczyźnie Michała Sienkiewicza – postaci nietuzinkowej, propagatora polskości, wieloletniego prezesa Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”.

Ostatnią sesję konferencji wypełniły wystąpienia studenckie i doktoranckie. Bartosz Konieczka (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) przybliżył proces przesiedlenia Polaków z Wołynia i Galicji Wschodniej po drugiej wojnie światowej. Skupił się na trudnościach formalnych i organizacyjnych związanych z tą akcją. W jego wystąpieniu nie brakowało także odniesień do kontekstu politycznego powojennych ruchów migracyjnych z ZSRR do Polski. Dwóch ostatnich referentów przyjechało do Łodzi na specjalne zaproszenie organizatorów. Są to bowiem wyróżniający się młodzi adepci historii, którzy wyniki swojej pracy badawczej z powodzeniem prezentowali już na niejednej naukowej konferencji. Magister Igor Niewiadomski (Uniwersytet Warszawski) przeanalizował osadnictwo polskich pionierów na Ziemiach Przyłączonych na podstawie wspomnień mieszkańców Kołobrzegu. Przybliżył cały katalog trudności, z jakim musieli zmierzyć się polscy osadnicy: od zniszczeń wojennych i problemów aprowizacyjnych po relacje z przedstawicielami radzieckich władz wojskowych. W wystąpieniu prelegent uwzględnił także kwestie integracji nowych mieszkańców Kołobrzegu, którzy nad Bałtyk trafili z różnych rejonów Polski, m.in. z Kresów Wschodnich, Mazowsza i Wielkopolski. Problem integracji Polaków przybyłych ze Wschodu to główny temat referatu zamykającego konferencję, który wygłosiła Karolina Domańska (Uniwersytet Jagielloński). W bardzo interesujący sposób zapoznała ona słuchaczy z problemami adaptacji w nowym środowisku polskich dzieci na Opolszczyźnie. Podstawą źródłową jej wystąpienia były liczne wywiady ze świadkami historii.

Drugie spotkanie naukowe odbywające się w Instytucie Historii UŁ pod szyldem *Losy Polaków na Wschodzie* przyniosło wiele interesujących i nowych ustaleń w kwestii ruchów migracyjnych naszych rodaków w Rosji i w ZSRR. Konferencja pokazała, że problematyka przesiedleń, przemieszczeń czy repatriacji wciąż żywo interesuje

krajowych badaczy, a także – co warto podkreślić – licznie przybyłą publiczność. Sesję zakończyło podsumowanie organizatorów i zapewnienie, że wkrótce znów zaproszą oni do Łodzi historyków, by wspólnie podyskutować o losach Polaków na Wschodzie.

WOJCIECH MARCINIAK
UNIwersytet Łódzki* / UNIVERSITY OF ŁÓDŹ
 <https://orcid.org/0000-0002-0640-6816>

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Polski i Świata po 1945 roku, e-mail: wojciech.marciniak@uni.lodz.pl